

[Kunst]

Nazistene plyndret
til seg kunstverker verd milliarder
av kroner. 60 år senere har denne mannen
tatt opp jakten. Snart dukker Clemens
Toussaint opp ved en vegg nær deg.

Daniel Butenschøn og Øyvind Elvsborg
(foto), Amsterdam

• Nazikunst- jegeren

VISITTKORTET HANS ER EN tom firkant der et maleri en gang hang. Navnet hans får museer og kuratorer til å grøsse. Men han er ingen kunsttyv. Tvert imot. 60 år etter krigen henger tusener av kunstverker som nazistene plyndret til seg i prestisjetunge gallerier og samlinger over hele verden. En tysk mangemillionær har gjort det til sin livsgjerning å spore dem opp. Snart vender han nesen mot Norge.

– Det er massevis av plyndret kunst i norske samlinger. Vi har Oslo i kikkerten, erklærer Clemens Toussaint, mannen som har hjulpet flere etterkommere av nazistenes ofre enn noen annen med å spore opp kunstverk.

Emosjonelt minefelt. Det er kun merittlisten som er egnet til å skremme ved Clemens Toussaint. 45-åringen virker imøtekommende og tilbakelemt – stikk i strid med karakteristikkene av ham som en ondsinnet og arrogant kunstbølle. Han nynner noe fra barokken mens han maler kaffebønner i det sjarmerende hovedkvarteret ved Herengracht-kanalen i Amsterdam. Espressoen balanseres forbi de nederlandske mesterne som henger her som testamentter over Toussaints virksomhet: De er på gjennomreise, kunstperler på vei hjem til sine rettmessige eiere etter mer enn 60 års fravær.

– Det vi har gjort de siste 20 årene, har endret spillereglene. Tidligere ble museene sjokkert hvis noen krevde tilbake et kunstverk. Sotheby's kunne tilby en gammel mester og bare nevne at det var «consigned by a European gentleman», sier Clemens Toussaint.

Når et kunstverk kommer på markedet i dag, er det like viktig å vite hvem som har eid det som at det er ekte. Selv om ikke alle saker vekker like sterke følelser som da et Klimt-portrett nylig ble solgt for 135 millioner dollar, er jakten på nazikunst et rotete og emosjonelt minefelt der Toussaint er den beste.

Eller den verste, avhengig av øyet som ser.

Klimt og Klee. Toussaints dramatiske reise gjennom kunstverdenen begynte med et filmmanus. Midt på åttitallet hoppet han av kunsthistoriestudiene i Berlin for å jobbe med film. Den første manusideen gikk ut på å vise hvordan Tyskland var blitt et diktatur gjennom å fortelle ett eneste maleris historie.

– Det er et spørsmål alle i min urolige generasjon vokste opp med: Hvordan kunne Det tredje riket skje? Dette var min måte å takle det på, sier han.

Jakten på et Ernst Ludwig Kirchner-maleri førte ham til Øst-Tyskland. Der møtte han en eldre mann som hadde en godt skjult kunstsamling med verker av blant annet av Klimt og Klee. Toussaint smuglet ti av kunstverkene over grensen. Overskuddet fra salget hjalp mannens barnebarn til å flykte til Vesten. Toussaint selv fikk en klekkelig hjelperlønn.

I et vesttysk museum hadde han funnet en boks med brev fra fortvilte jødiske familier. De spurte hvordan det kunne ha seg at kunst som hadde tilhørt dem, og som var blitt plyndret av nazistene, nå kunne henge i museet.

– Jeg var sjokkert. Dette var historien om mennesker som flyktet for livet, og fikk all sin eiendom beslaglagt. Jeg konfronterte museumsdirektøren, som sa at kunstverkene var i tipp topp stand, så «hvorfør rokke ved ting». Jeg ble forbannet.

En risikabel modell. Toussaint innså da at de amerikanske seierherrene bare hadde levert tilbake en brøkdel av kunsten som var blitt stjålet under Andre verdenskrig. Kunsten hadde i stedet smeltet inn i nasjonalmuseer og ambassaders permanente samlinger, uten at noen tenkte på å spørre hvem som egentlig eide den.

For arvingene var det omtrent like enkelt å spore opp kunsten på egen hånd som å male mesterverkene selv.

– Du måtte banke på hos museene og be om å få rote gjennom velvet deres på jakt etter tyvegods, sier Toussaint.

Det var museene bare måtelig interesserte i. De likte sine nyervervelser.

Men Den kalde krigens slutt endret mye,

HOVEDKVARTERET. Clemens Toussaint jakter kunst fra hovedkvarteret ved Herengracht-kanalen i Amsterdam. Selv om ikke alle saker vekker like sterke følelser som da et Klimt-portrett nylig ble solgt for 135 millioner dollar, er jakten på nazikunst et emosjonelt minefelt der Toussaint er den beste.

Mitt navn er Clemens Toussaint. Jeg er en gangster, en morder og Djevelen selv

også i kunstverdenen. Hemmeligstemplede arkiver ble gjenåpnet. Museer og auksjonshus opprettet databaser over kunsten sin. Folk som visste hvor de skulle lete, hadde med ett tilgang til kunstverkene eierskapshistorie.

– Demokratiske stater beriket seg på fruktene av forbrytelser. Jeg skjønnte at det var noe jeg kunne gjøre noe med. Virkeligheten var mer spennende enn fiksjonen. Jeg droppet filmmanuset.

Året var 1986. Han var 25 år. Det var blitt mulig å spore opp nazikunst, og det gikk an å tjene gode penger på det: En businessidé var født. Men det fantes problemer.

– Ingen ville betale uten at de fikk resultater. Og advokater uten kompetanse på restitusjon forkludret mange av sakene.

Høye kostnader skremte vekk klienter. Toussaint klekket ut en ny og risikabel modell:

– Jeg la ut for alle utgifter, selv advokatene. Hvis jeg ikke fant noe, fikk jeg ikke betalt heller. Hvis restitusjonen var vellykket, fikk jeg en andel av kunstverkets salgsv verdi, sier Toussaint.

Og nettopp Toussaints høye dusører er blitt et pr-problem.

Historisk forlik. Det var sommeren 1999 at Clemens Toussaint virkelig ble rik og berømt. Etter en rettsmaraton på syv år, inngikk Museum of Modern Art (Moma) i New York et historisk forlik med kunstneren Kasimir Malevitsj' arvinger.

Malevitsj' kunst var, som hundretusenvis av andre kunstverk, blitt konfiskert av nazistene og spredd for alle Det tredje rikets vinder. Det var først etter Sovjetunionens fall at arvingene kunne be om hjelp til å finne igjen kunsten. De ringte Clemens Toussaint.

Toussaint innfridde. Han sporet seks av maleriene til selveste Moma, som hadde fått bildene «på lån» rett etter krigen. Han møtte museets beskjedne kompensasjonsutspill med å hyre inn stjerneadvokaten Lawrence Kay. De torturaktige forhandlingene endte med at Moma punget ut fem millioner dollar og overleverte maleriet «Suprematist Composition» til arvingene. Maleriet ble umiddelbart solgt på auksjon for 17 millioner dollar.

Toussaints finnerlønn var en andel av handelen. Om det var så mye som halvparten – slik enkelte hevder – vil han ikke ut med, men han innrømmer at beløpet «med en viss rettferdighet kan tolkes som spektakulært».

Moma-saken gjorde restitusjon til ordet kunstglitteratien hvisket på vernissagene. Var Clemens Toussaint blitt en helt i kunstverden?

Langt ifra.

50 prosent-mannen. – Toussaint påstar at han gir den lille mannen en sjanse, men det han driver med, er utpressing. Museer er så redde for den dårlige publisiteten at de føler de ikke har noe valg, sier Mathias Rastorfer, direktør for Galerie Gmurzynska i Köln, til kunstmagasinet Art & Auction.

Han mener restitusjon av nazikunst er blitt en industri. En tysk avis har døpt Clemens Toussaint «50 prosent-mannen», fordi han angivelig skal kreve halvparten av kunstverkets salgssum i finnerlønn. At han også er scenevant og liker å stikke seg frem, klinger dårlig med kunstverdenens diskrete maktspillere. Da en bok som angrep ham ble lansert i Frankfurt, ventet han til diskusjonens klimaks før han kjølig kommenterte fra bak i rommet: «Mitt navn er Clemens Toussaint. Jeg er en gangster, en morder og Djevelen selv.»

Han var selvsagt sarkastisk. Men ikke alle synes han overdrev. Ellers sindige gallerister henfaller til konspirasjonsteorier bare navnet hans nevnes. Ikke så rart, kanskje, siden mange kunstsalg nå er blitt uhyre risikofylte.

Arvingene som søker etter kunsten for så å selge den, får også gjennomgå.

«Slike salg gjør en historie om rettferdighet og forsoning etter Holocaust til enda en fortelling om det gale, forgiftede kunstmarkedet,» skrev The New York Times' kunstkritiker Michael Kimmelman. For publikums skyld burde familiene donere eller selge bildene til et museum for en lav pris, mener han.

Kommentatoren Lee Rosenbaum i Wall Street Journal går enda lenger: «Å løpe til auksjonshusene (...) bare forsterker den farlige stereotypi som vi jøder alltid blir møtt med – at vi er forelsket i penger.»

En liten svart bok. – Å kalle restitusjon for en industri, er uansett en vits!

Toussaint setter kaffen fra seg så Vermeer og Van Duyck rister på veggen.

– Vi er 20 mennesker i hele verden som holder på med dette. Bare de som taper på at nazikunsten vender hjem, kan kalle dette en industri, sier Toussaint og nedsabler en imaginær motstander med pekefingeren.

Han innrømmer at fortjeningen hans i enkelte tilfeller har begynt på 50 prosent, men det er før kostnadene trekkes fra.

– Det kan koste hundretusen av dollar bare å komme til forhandlingsbordet. Av og til ender jeg opp med fem prosent. Av og til går jeg i minus, sier han.

For tiden svir han av mer penger enn noen gang. Med sine fire heltidsansatte etterforskere har han begitt seg ut på sitt hittil mest ambisiøse prosjekt: jakten på en hel samling – mer enn 1000 malerier som ble beslaglagt av

DUSØRJEGER. Kunstetterforsker Clemens Toussaint foran «Portrett av en dame» av Nicolas Maes, som nylig ble utlevert fra et nederlandsk museum og er på vei tilbake til sin rettmessige eier.

[Nazikunstjegeren]

KUNSTELSKER. Hitlers nestkommanderende Herman Göring på vei ned trappene fra Jacques Goudstikkeres galleri etter at han hadde «kjøpt» en usannsynlig verdifull kunstsamling på nærmere 1000 malerier.

DØDE PÅ FLUKT FRA NAZISTENE. Jacques Goudstikker var en av verdens største samlere da nazistene invaderte Amsterdam i mai 1940 og hans utsvevende liv kollapset.

GLAMORØSENKE. Goudstikkeres enke, operasangerinnen Desi Halban, forsøkte å få tilbake kunsten etter krigen. Men nederlandske myndigheter behandlet henne som en medløper fordi galleriet var blitt drevet videre under krigen – av Görings medløpere.

OPPSPORINGENS KUNST. Jakten på et forsvunnet kunstverk begynner gjerne med et kornete fotografi av maleriet på veggen bak en gammel bestemor. Eller med en salgskatalog, som denne fra galleriet til Jacques Goudstikker.

➔ Det tredje rikets nestkommanderende, Herman Göring, personlig. Samlingen hadde tilhørt den jødiske kunsthandleren Jacques Goudstikker, som døde på flukt fra nazistene da Amsterdam ble okkupert i mai 1940. Det eneste sporet er en liten, svart bok med en alfabetisk nedtegnelse over en ufattelig verdifull kunstsamling: D for Degas, R for Rembrandt og Rubens, V for van Gogh ...

Bare jakten på det mest verdifulle maleriet i samlingen, altertavlen «Adam og Eva» av Lucas Cranach den eldre, koster ham flere hundre tusen dollar i året. Han har sporet maleriet til et museum i California, som nekter å gi det fra seg. Kanskje ikke så underlig: Ifølge Toussaint kan «Adam og Eva» være verd «en Klimt».

31 arvinger. Når Toussaint skal spore opp et kunstverk, begynner han for eksempel med et kornet svarthvittfoto hvor maleriet skimtes bak en bestemor i en stue. Til slutt står han foran kunstverket i et amerikansk bankhvelv. Dit kommer han ved å grave i livene til alle som har eid kunstverket.

– Jeg treffer på mange dysfunksjonelle familier og ufattelige historier. Det ligger en bestselger oppi her som trygler om å bli skrevet, sier Toussaint og peker på månen sin.

Underveis er mange faktorer med på å trekke opp kostnadene. For eksempel gir ingen oppgående museumsdirektør fra seg et verk hvis det senere kan dukke opp andre arvinger og kreve sin andel. I Moma-saken måtte han derfor spore opp samtlige 31 arvinger i Øst-Europa. En gang reiste han i tre døgn for å berolige et ektepar om at Moma ikke kom til å sende leiemorderne sine etter dem.

Det er massevis av plyndret kunst i norske samlinger. Vi har Oslo i kikkerten

Clemens Toussaint

– Så kommer det plutselig for en dag at en onkel har hatt tre uekte barn som ingen har snakket om på 40 år. Og vips må åtte nye etterkommere spores opp.

Enkelte kunstverk kan komme opp i svimlende en milliard kroner i salgsverdi, som denne høstens Klimt-salg.

– En finnerlønn på nesten en halv milliard kroner virker absurd høyt?

– Det er forskjellige avtaler for hvert kunstverk. Jeg har tjent gode penger på noen av sakene, men uten et par melkekuer kunne jeg ikke finansiert jakten på andre verker.

Moralsk kompleksitet. Det at det dreier seg om Holocaust og et folkemord, gjør at det knyttes en moralsk kompleksitet til disse kunstverkene som ikke gjelder for annen stjålet kunst.

– Denne kunsten er de siste krigsfangene, men med mindre de er i mafiaens eie, finner jeg dem.

Toussaint tåler kjøret. Det er verre for klientene hans.

– Arvingene har ikke noe valg. Det er opp til dem å bevise at kunsten tilhører dem, derfor tvinges de til å bruke folk som meg. Og mine kostnader, for ikke å snakke om alle forsikringene, er så høye at bare de aller rikeste har råd til å beholde kunsten når de får den tilbake. Det er usannsynlig urettferdig all den dritten de skal måtte tåle.

Det er større prinsipper på spill enn penger og publikum, skriver Eric Gibson i Wall Street Journal, «nemlig at arvinger bør få gjøre som de vil med eiendommen sin når de har fått den tilbake. Er ikke det hele poenget, at etterkommerne av nazistenes ofre skal få utøve den frihet deres familier ble nektet?»

For Clemens Toussaint er moralen enkel:

– Ingen skal profitere på krigsforbrytelser. Heller ikke statlige museer og deres publikum.

På toppen av trappen i Toussaints hovedkvarter henger et foto av Herman Göring. På bildet snakker han med advokaten sin gjennom fengselsgitteret under Nürnbergprosessene. På motsatt vegg henger maleriene «Gjenoppstandelsen» av Thomas de Keyser

[Kort og rått]

D FOR DEGAS, R FOR REM-BRANDT, V FOR VAN GOGH... Denne lille svarte boken oppbevares i et godt bevoktet hvelv. Den er det viktigste sporet i jakten på Goudstikker-samlingen; en alfabetisk nedtegnelse som Jacques Goudstikker hadde på seg da han døde ombord på et skip i Den engelske kanal.

og «Portrett av en dame» av Nicolaes Maes, en del av Goudstikkens legendariske samling.

– Jeg vil at Göring skal være vitne til at kunsten han stjal kommer tilbake til Amsterdam.

Toussaint reiser over 300 døgn i året og har allerede bekreftet tesen om at antall reisedøgn er omvendt proporsjonalt med et ekteskaps varighet. For tiden er det Goudstikker-samlingen som regjerer hans liv.

Men om ikke lenge regner han med at arbeidet med Goudstikker er over. Og da er heller ikke norske kunstsamlinger skånet for blikket til mannen som, i den grad alarmsystemet tillater det, gjerne løfter et mesterverk rett av kroken for å lete etter spor på baksiden.

Kunstdetektivens julaften. I 2008 kommer den første komplette katalogen over Edvard Munchs produksjon utarbeidet av Munchmuseet, inkludert alle malerienes eierskaps-historie. Slike dager er som julaften for kunstdetektiven Clemens Toussaint:

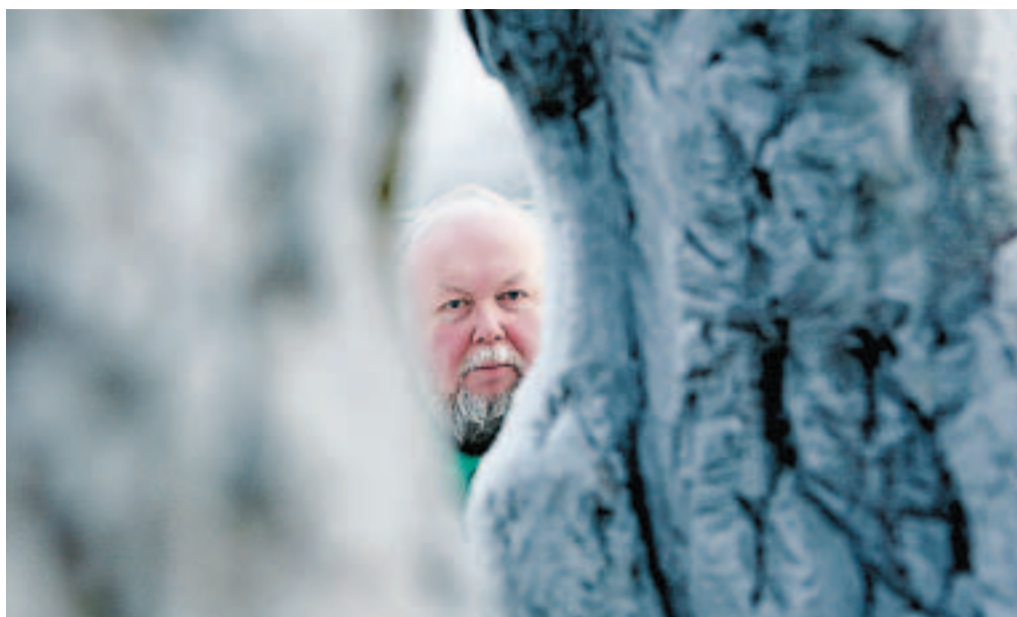
– Det var på tide. Verkskataloger er mine biler, og jeg gleder meg til å se hva som dukker opp i den.

Han er sikker på at mye savnet kunst – av både Munch og andre – befinner seg i Norge.

Det er kjent at både norske samlere og institusjoner som Nasjonalgalleriet sikret seg kunst på billigsalg fra Hitlers menn rett før krigen. I tillegg ble kunst beslaglagt i Norge eller bragt hit av tyske embedsmenn.

– Jeg skal i hvert fall en tur ned i arkivet mitt og blåse støv av den gamle mappen med savnede Munch-verker. Kanskje banker jeg snart på døren til Nasjonalmuseet?

Kilde: «Goudstikker-saken» av Peter Hollander

Dass nett

Snart vil du koble toalettet til internett, slik at det kan sende deg en melding når det er tomt for toalett-papir.

Åge Winge og Anita Arntzen (foto)

– **Hva skiller Norge fra resten av nettverdenen?**

– Norge er verdensledende på brukerkompetanse, men bortsett fra noen få hederlige unntak, som selskapene Fast og Opera, er vi lite innovative.

– **Hva skyldes det?**

– En svak innovasjonskultur og et virkemiddelapparat lite tilpasset gærninger med ideer som er vanskelige å kommunisere. Vi prioriterer det trauste, sikre og solide.

– **Hva er det mest spennende som skjer i internettverdenen nå?**

– Det pågår en konflikt mellom gammel og ny økonomi. Tradisjonelle mediehus forsøker å stoppe internettselskaper som Google, Mainstream og YouTube. Gamle forretningsmodeller vernes av opphavsrettslovgivningen. Dette vil endre seg, men i øyeblikket er plate-, film- og mediebransjen flinkere til å drive lobbyvirksomhet enn it-bransjen. Innovatører som Google og YouTube har vært mer opptatt av å utvikle teknologi.

– **Hva er teknisk mulig om ti år?**

– Pc-en forsvinner, og nødvendig utstyr integreres i bygningsmateriell og klær. De mest energiske cyberpønkerne opererer inn mot taksutstyr i ørebrusk og jeksler, mens vi mer moderate sørger for at briller og slike ting kan projisere tredimensjonale bilder på hornhinnen. Tastaturet blir borte fordi datamaskinene forstår hva vi sier. Du vet ikke hvor harddisken fysisk er plassert, den inngår som en del av abonnementet ditt, og du har tilgang til nok trådløs hastighet uansett hvor du befinner deg.

– **Også i Afrika?**

– Forhåpentligvis. Digitale skiller gjør de økonomiske, kulturelle og politiske gapene enda større, mens et globalt internett kan hjelpe de fattigste inn i en global økonomi. Men akkurat nå er jeg ikke veldig optimistisk.

– **Hva krangles det om når det gjelder internett?**

– Nettverksnøytralitet og programvarepatenter. Nettverksnøytralitet betyr at all informasjon er likeverdig, et grunnleggende prinsipp på nettet. Nå snuser bredbåndsaktører som Telenor og NextGenTel, som kontrollerer mye av infrastrukturen, på forretningsmodeller hvor de kan prioritere dem som gir størst inntekter. Det krangles også om det skal være mulig å ta patent på forretningsmetoder og programvare, noe som vil bremse innovasjon fordi nesten all innovasjon innen programvare er avledet av annen innovasjon.

Navn: Gisle Hannemyr

Alder: 53 år

Stilling: Universitetslektor ved Institutt for informatikk, Universitetet i Oslo

Er ekspert på: Internett. Forfatter av boken «Hva er internett».

– **Hvem er den mest interessante personen på internett nå?**

– Sergey Brin og Larry Page, som startet Google, er fortsatt mest spennende, fordi de har laget en innovasjonskultur vi ikke har sett maken til. Gjennom provokasjoner pusher de også viktige spørsmål på sakskartet.

– **Hvem er dine forbilder?**

– Nå avdøde Kristen Nygaard, fordi han lærte oss koblingene mellom realfag og design av teknologi og samfunnet. Og amerikaneren Richard Stallman, fordi han har vist hvordan innovasjon innen teknologibransjen foregår.

– **Hvem er mest overvurdert?**

– Bill Gates i Microsoft. Han hylles som en stor innovatør, men ingen av selskapene hans er spesielt innovative.

– **Kan internett bli særlig større?**

– Hvert eneste år spør noen at nettet kommer til å kollapse, men det er bare tull. Nettet blir mye større. Fortsatt er to tredjedeler av verden ikke påkoblet, og snart vil hvert eneste dørhåndtak, kjøleskap og toalett komme på nettet.

– **Dørhåndtak og toaletter på nettet?**

– Hvis du er på butikken, er det greit å kunne spørre doen om det mangler toalett-papir. Eller enda bedre: Når doen oppdager at du er på butikken, sender den deg beskjed om at du mangler dopapir.

– **Kommer doen til å sende meg en e-post?**

– Forhåpentligvis noe smartere enn e-post. E-posten er en kvasigreie, en slags mellomting mellom telefon og det formelle brevet, og her er det store rom for forbedring. Om noen få år har vi med oss et slags papir som kan rulles sammen i lommen, og som kan motta huskelister, dagens aviser, beskjeder ...

– **Hva frykter du kan skje med internett?**

– At det blir like ille som fjernsynet, og at public service og den interaktive samhandlingen mellom mennesker taper mot shopping, reklame og såpe. Det kan skje hvis vi ikke klarer å verne om nettverksnøytraliteten. Grov nettverkskriminalitet kommer til å bli mye vanligere. Hvorfor rane en bank, når du kan opprette en falsk bank på nettet?

– **Hva er du lei av?**

– Dårlig design, som ekskluderer for eksempel blinde brukere eller Linux-brukere. age.winge@dn.no

Favorittnettsteder

acm.com, iieee.org, firstmonday.org, wired.com, slashdot.org, boingboing.net, underskog.no, foto.no